

جرعه‌ای از روایات نماز جمعه

مروری بر کتاب «الجرعه»

ابوالقاسم جلالی

نام کتاب حاضر «الجرعة فی فقه صلاة الجمعة» است. «الجرعة فی فقه صلاة الجمعة» کتابی است برای کمک به فهم فرایند تحولات فقه استدلالی نماز جمعه و نمایان ساختن فراز و فرودهای اندیشه فقیهان و عالمان شیعه درباره آن.

این اثر از سه بخش تشکیل شده است: **دفتر اول:** آیات و روایات

دفتر دوم: راهنمای متون فقه استدلالی نماز جمعه

دفتر سوم: جریان شناسی فقه نماز جمعه دفتر اول و دوم کتاب، زمینه‌ای فراهم می‌آورد تا در دفتر سوم بتوان به تحلیل مناسبی از جریان فقه استدلالی نماز جمعه دست یافت.

مقدمه

توصیف فریضه جمعه، در روز جمعه، از منبر نماز جمعه و از زبان برترین خطیب جمعه، بهتر از هر بیان، جایگاه و اهمیت نماز جمعه را می‌رساند. برای روشن شدن اهمیت مطالعه این کتاب، به روایتی از امیرالمومنین علیه السلام از این کتاب اشاره می‌شود:

أَلَا إِنَّ هَذَا الْيَوْمَ يَوْمٌ جَعَلَهُ اللَّهُ لَكُمْ عِيداً وَهُوَ سَيِّدُ أَمَامِكُمْ وَأَفْضَلُ أَعْيَادِكُمْ وَقَدْ أَمَرَكُمْ اللَّهُ فِي كِتَابِهِ بِالسَّعْيِ فِيهِ إِلَى ذِكْرِهِ فَلْتَعْظَمُوا رِعْبَتَكُمْ فِيهِ وَلْتَخْلِصُوا يَتِيئَكُمْ فِيهِ وَاعْبُدُوا فِيهِ التَّصَرُّعَ وَالِدُعَاءَ وَمَسْأَلَةَ الرَّحْمَةِ وَالْغُفْرَانِ^(۱)

بدانید که این روز (روز جمعه) روزی است که خداوند آن را برای شما عید قرار داده است و این روز برترین روزهای شما است و خداوند در کتابش شما را در این روز به حرکت به سوی یاد خودش دستور داده است. پس بر شما است که انگیزه‌هایتان را برای این روز و اعمال آن زیاد کنید و بر شما است که در این روز نیت‌هایتان را خالص کنید و زیاد، تضرع و دعا و درخواست رحمت و بخشش کنید.

۱. کتاب من لا یحضره الفقیه، ج ۱، ص ۴۳۱.

بعد از دوره درخشان حکومت رسول خدا صلی الله علیه و آله و سلم و امیرالمؤمنین علیه السلام این فریضه انسان‌ساز و جامعه‌ساز در بین پیروان آن بزرگواران وضعیت مناسبی نداشت و می‌توان گفت با جایگاه مطلوب فرسنگ‌ها دور بود. اقامه نماز جمعه مانند پیامبر صلی الله علیه و آله و سلم و امیرالمؤمنین علیه السلام بی‌تردید شدنی نیست؛ اما از طرفی نیز، نمی‌توان فرائض الهی را کنار گذاشت؛ جهاد، حج، خمس، زکات، امر به معروف، نهی از منکر، نماز و روزه را به هیچ بهانه‌ای نمی‌توان تعطیل کرد. نماز جمعه نیز چنین است. بر همین مبنا، اهل تسنن این فریضه را تعطیل نکردند، هرچند با اقتدا به حاکمان ستمگر در نمازهای جمعه، کارکرد آن را خنثی کردند. شیعیان نیز برای پرهیز از اقتدا به حاکمان جائز یا در نماز جمعه شرکت نکردند و یا از روی تقیه حضور یافتند. بنابراین بعد از دوران طلایی ابتدای اسلام، نه شاهد اقامه نماز جمعه در آن طراز بوده‌ایم و نه شاهد حضور شایسته مردم در آن.

عالمان شیعه از آغاز غیبت اکنون همواره به دنبال اقامه دین خدا بوده‌اند و نماز جمعه را در کانون توجه خود قرار داده‌اند. تلاش عالمان شیعه در زمانه حکومت‌های دوران غیبت این بوده که علمی و عملی، نماز جمعه را زنده کنند. این کوشش‌ها ثمرات فراوانی داشته است؛ از جمله اینکه صدها کتاب درباره نماز جمعه به تحریر درآمده و هزاران نماز جمعه برگزار شده است.

از مهم‌ترین نکات مورد اتفاق همه فرقه‌های اسلامی درباره نماز جمعه این است که نماز جمعه از شئون حکومت اسلامی است.

در دوران پربرکت نظام مقدس جمهوری اسلامی ایران که ثمره مجاهدت هزار ساله عالمان، شهیدان و مؤمنان در دوران غیبت است، فرصتی فراهم شده تا در مسیر اقامه

برای نمونه، دربارهٔ آیهٔ ۲۳۸ بقره، «حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَىٰ وَ قُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ» روایاتی وجود دارد که مصداق نماز وسطی را نماز جمعه بیان می‌کنند. مرحوم طبرسی در مجمع البیان روایتی را از امیرالمؤمنین (علیه السلام) دربارهٔ این آیه نقل می‌کند که طبق آن، مقصود از نماز وسطی در این سوره، نماز جمعه در روز جمعه و نماز ظهر در دیگر روزهای هفته است.^{۱)}

روایات

مجموع روایات گردآوری شده در این کتاب، ۶۵۶ روایت است. از این عدد، ۳۷۳ روایت دربارهٔ نماز جمعه است که در بخش اول بیان شده‌اند. ۲۸۳ روایت نیز، دربارهٔ شب و روز جمعه است که در بخش دوم ارائه شده‌اند.

روایات نماز جمعه در سه قسمت دسته‌بندی می‌شود: اقامه نماز جمعه، حضور در نماز جمعه و کیفیت نماز جمعه. با توجه به اینکه اقامهٔ نماز جمعه از شئون حکومت اسلامی است، در قسمت اول (الاقامه)، ابتدا روایات مربوط به نسبت میان حکومت و نماز جمعه آمده و در صفحات بعد به «واجب الحکومة دفع دية من مات في زحام صلاة الجمعة» پرداخته شده است. در ادامه نیز، روایات مربوط به بحث «تأديب المفسدين في صلاة الجمعة» و «صلاة الجمعة في فقد حكمة المشرع» آورده شده و سپس به شروط اقامهٔ نماز جمعه مثل شرط وقت، شرط مسافت، شرط عدد و شرط خطیب پرداخته شده است. مباحث مربوط به آداب امامت جمعه به دلیل مناسبت با خطیب جمعه در انتهای این بخش مطرح گردیده است.

۱. مجمع البیان، ج ۹، ص ۵۹۹.

کامل‌تر دین قرار گیریم. در این دوران در کنار بقیهٔ عناصر دین، نمازهای جمعه در سراسر ایران اسلامی تشکیل شده است. در ایران اسلامی شمار شهرهایی که در آنها نماز جمعه اقامه می‌شود، به ۹۰۰ شهر رسیده است.

از دیدگاه علمی نیز، در انقلاب اسلامی ایران، کتاب‌ها و مقالات بسیاری دربارهٔ نماز جمعه نوشته شده که پشتوانهٔ علمی مناسبی برای بهبود و تکامل اقامهٔ این فریضه الهی بوده است.

دفتر اول این مجموعه (مجلد حاضر) به آیات و روایات «نماز جمعه» و «شب و روز جمعه» می‌پردازد. فقیهان، بیشتر با استناد به آیات و روایات، دیدگاه فقهی خود دربارهٔ نماز جمعه را بیان می‌کنند. بر این اساس، شایسته و بایسته است که آغاز جریان‌شناسی فقه استدلالی نماز جمعه، مجموعه دلایل نقلی (آیات و روایات) را از منابع دست اول برگزید، دسته‌بندی کرد و فارغ از هرگونه سوگیری، مروری بر محتوای آن‌ها داشت. این کاری است که در این مجلد به آن پرداخته شده است.

آیات

به دلیل اینکه آیات محدودی دربارهٔ نماز جمعه وجود دارد، بخش مستقلی به آن اختصاص داده نشده است. در قرآن کریم، دربارهٔ نماز جمعه، تنها چهار آیه وجود دارد. سه آیه در سورهٔ جمعه (آیات ۹-۱۱) و یک آیه در سورهٔ بقره (آیهٔ ۲۳۸).

در منابع روایی شیعه، ذیل این آیات، روایاتی وجود دارد که توضیح مناسبی برای فهم درست آنها است. برخی از این روایات، مفردات آیات فوق مثل «تُؤَدِّي»، «فَاسْعَوْا»، «ذُكِّرَ الله»، «ذُرُّوا النَّبْعَ»، «فَانتَشِرُوا» و «فَانْمَأْ» را تفسیر می‌کنند که در متن این کتاب به آنها پرداخته شده است.

در قسمت اول این بخش، اوصافی که در روایات، برای جمعه آمده، مطرح شده که عبارت‌اند از: افضل الايام، يوم الخلق، يوم العبادۀ، يوم العيد، يوم المختار، يوم الميثاق، يوم ولاية و يوم صالح. در قسمت دوم، فضیلت‌های شب و روز جمعه نقل گردیده است.

در پایان قسمت سوم، اعمال توصیه شده در شب و روز جمعه گردآوری شده که از آنها می‌توان به موارد ذیل اشاره کرد:

«التنظيف»، «التصدق»، «التفريح»، «الدعا و الاستغفار»، «الزيارة»، «الصلاة على النبي وآله»، «الصوم»، «ذكر الله» و «قراءة القرآن».

دو نمونه روایتی که در این قسمت بیان شده‌اند:

قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ مَنْ قَلَّمَ أَظْفَارَهُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ أَخْرَجَ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ مِنْ أَتَمِلِهِ الدَّاءَ وَادْخَلَ فِيهَا الدَّوَاءَ.^[۱]
أَنِّي سَأَلْتُ أَبَا عَبْدِ اللَّهِ عَنِ عِشَّةِ الْخَمِيسِ فَسَأَلَهُ فَرَدَّ ثُمَّ التَّقَتَ إِلَى جُلُوسَانِهِ فَقَالَ أَمَا إِنِّي عِنْدَنَا مَا يُتَصَدَّقُ عَلَيْهِ وَلَكِنَّ الصَّدَقَةَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ تُضَاعَفُ أَضْعَافًا.^[۲]

منابع کتاب و روش انجام کار

۱. هدف این کتاب، جمع‌آوری همه روایات مربوط به نماز جمعه و شب و روز جمعه از منابع دست اول شیعی بوده است. از این رو، روایات منابع اهل تسنن در این کتاب نیامده است. ان شاء الله در مجلدی جداگانه روایات اهل تسنن گردآوری خواهد شد. همچنین روایات از نظر صدور طبقه‌بندی نشده‌اند.
۲. برای جلوگیری از اخلال در فهم روایات، از تقطیع روایات مطلقاً پرهیز شده است و برای اینکه عدم تقطیع، خللی در

قسمت دوم از بخش اول (الحضور) به مسئله حضور مکلفین در نماز جمعه می‌پردازد. در این قسمت ابتداریات حکم حضور در نماز جمعه آمده است. سپس روایات استثنائندگان از حکم نماز جمعه بیان گردیده. سپس به اهمیت حضور در نماز جمعه، ثواب‌های آن و عقاب‌های مترتب بر ترک آن پرداخته شده است. در پایان این بخش، آماده شدن برای حضور در نماز جمعه و آداب آن در روایات ارائه شده است.

در قسمت سوم، روایتی درباره کیفیت نماز جمعه نقل شده است. این روایات در دو قسمت عرضه می‌شود: ۱- اجزای نماز جمعه که عبارت‌اند از: اذان و اقامه، خطبه‌ها، قرائت، قنوت ۲- تعقیبات نماز جمعه. کار مناسبی که نویسنده در قسمت خطبه‌ها انجام داده این است که قسمتی به نام «خطب المعصومین» آورده و خطبه‌هایی را از پیامبر ﷺ، امام علی علیه السلام و امام باقر علیه السلام در آن جای داده است.

- در بخش اول، از مجموع روایات نقل شده:
- ۶۱ روایت از رسول گرامی اسلام ﷺ،
 - ۴۲ روایت از امیرالمؤمنین علیه السلام،
 - ۷ روایت از امام سجاد علیه السلام،
 - ۵۱ روایت از امام باقر علیه السلام،
 - ۱۵۴ روایت از امام صادق علیه السلام،
 - ۲ روایت مردد بین صادقین علیه السلام،
 - ۲۲ روایت از امام کاظم علیه السلام،
 - ۱۷ روایت از امام رضا علیه السلام،
 - ۲ روایت از امام هادی علیه السلام،
 - ۶ روایت به صورت نامشخص از یکی از معصومان،
 - ۳ روایت کاملاً نامعلوم،
 - ۱ روایت از ابی بصیر،
 - ۱ روایت از عبدالله بن عباس
 - و ۱ روایت از ابن عمر نقل شده است.

روایات مربوط به شب و روز جمعه در بخش دوم کتاب دسته‌بندی شده است.

۱. ثواب الاعمال، ج ۱، ص ۴۱.

۲. ثواب الاعمال، ج ۱، ص ۱۴۳.

موجود به این نام برگرفته از بحر الانوار علامه مجلسی است.

- ۲. کتاب مسائل علی بن جعفر در دست نیست و کتاب‌هایی که به این نام موجود است، برگرفته از قرب الإسناد عبدالله حمیری و بحر الانوار علامه مجلسی است.
- ۳. کتاب دعائم الإسلام قاضی نعمان مورد توجه برخی عالمان شیعه بوده است؛ هرچند که ایشان قاضی القضاات حکومت فاطمیان مصر بودند که اسماعیلی مذهب بودند؛ با وجود این، روایاتی که ایشان درباره نماز جمعه نقل کرده، از پیامبر اکرم صلی الله علیه و آله تا امام صادق علیه السلام است و عموماً مشابهت فراوانی با روایات منقول در منابع شیعه دوازده امامی دارد.
- ۴. در کتاب بحر الانوار روایاتی نقل شده که در جای دیگری نیامده است. بسیاری از این روایات از منابع اهل تستن نقل شده است. در پایان کتاب، کتابنامه‌ای به صورت جامع و کامل برای استفاده پژوهشگران گرامی آورده شده است.

مشخصات کتاب

نام کتاب: «الجرعة فی فقه صلاة الجمعة» است.

نویسنده: حجت الاسلام والمسلمین هادی قهار و حجت الاسلام والمسلمین حجت امیری (هادی قهار: پژوهشگر مؤسسه پژوهشی حکمت و فلسفه ایران، دکتری علوم شناختی، فلسفه ذهن پژوهشگر علوم شناختی تهران و کارشناس ارشد برنامه‌ریزی سیستم‌های اقتصادی، آشنا به زبان‌های عربی و انگلیسی، نویسنده مقالات پژوهشی حوزه علمیه در حوزه‌های تخصصی فلسفه و منطق و همچنین مقالات علمی و وزارت علوم در حوزه‌های تخصصی فلسفه غرب با رویکرد موضوعی فلسفه علم.)

ناشر: شورای سیاست‌گذاری ائمه جمعه

تاریخ چاپ: اول تابستان ۱۴۰۳

تعداد صفحات: ۳۰۴ صفحه در قطع وزیری

دسته‌بندی درست روایت ایجاد نکند، از سیستم تگ‌زنی استفاده شده است.

- ۳. برای جمع‌آوری روایات در این کتاب به منابع دست اول تکیه شده است. بر این اساس، تمامی منابع حدیثی، بررسی و استخراج شده‌اند و سعی شده در مواردی که روایات در کتب مختلف تکرار شده، ولی از نظر محتوا و سند عیناً یکی هستند، برای جلوگیری از تکرار، فقط روایت از اولین منبع نقل شود و کامل‌ترین نقل در کتاب حاضر ذکر گردد.
 - ۴. از آنجایی که بیشتر فقیهان معاصر با کتاب وسائل الشیعه و مستدرک مأنوس هستند، آدرس مربوط به همه روایات در پاورقی مجلد حاضر، بر اساس این دو کتاب نیز آورده شده‌اند و به جهت سهولت در ارجاع به اسامی امامان، اسامی شریف ایشان به صورت یکسان و با تعبیر واحد ذکر شده است.
 - ۵. برخی روایات در کتب مختلف یکسان هستند؛ یعنی از نظر محتوا و سند عیناً یکی هستند (برای نمونه، مرحوم شیخ طوسی برخی روایات را از کافی نقل می‌کند). برای جلوگیری از تکرار در این موارد، روایات از اولین منبع نقل شده و در پاورقی به موارد دیگر اشاره شده است. گاهی نیز یک محدث در یک کتاب، روایتی را مکرر آورده است (مثل مرحوم صدوق در کتاب من لا یحضره الفقیه). در این موارد نیز، تنها یک مورد نقل شده است. گاهی نیز یک نویسنده، صاحب چند کتاب حدیثی است که روایتی را در چند کتاب خود آورده است. در این موارد، کامل‌ترین نقل وی در بین کتاب‌هایش در کتاب بیان شده است.
- نکاتی درباره برخی کتاب‌های حدیثی در کتاب حاضر وجود دارد که لازم است ذکر شود:
- ۱. کتاب فقه الرضا اینکه به قرون اولیه انتشار دارد، ولی تا قبل علامه مجلسی در هیچ منبعی نقل نشده است و کتاب

